

SZEMLE

Engler Ágnes. *Kisgyermekes nők a felsőoktatásban*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2011. Kartonált. 250 oldal. ISBN: 978 963 693 316 6

Engler Ágnes *Kisgyermekes nők a felsőoktatásban* című könyve a doktori disszertációjához végzett kutatásainak eredményeit mutatja be. A kötet azon nőket állítja a vizsgálódás középpontjába, akik a gyermekszülést követően igénybe vett gyermeknevelési támogatás(ok) ideje alatt felsőfokú tanulmányokat folytattak. A munka már a témaválasztás miatt is értékes, hiszen a felsőoktatásban résztvevők olyan sajátos csoportjára fókuszál, amelyről igen kevés tudás áll rendelkezésünkre. Léteznek kutatások, amelyek a nők felsőoktatásban történő részvételét, gyermekvállalásuk karrierjükre tett hatását, illetve a munkaerő-piacra történő visszatérésük esélyeit vizsgálják (Kozma 2007; Hrubos 2001; Tornyi 2008; Nagy 2009; Frey 2003; Lakatos 2006; Koncz 2005), azonban kevés olyan kutatást találunk, mely az anyaság inaktív időszaka alatt folytatott iskolarendszerű továbbképzésre ilyen mélységben fókuszálna. Napjaink oktatáspolitikai eseményei pedig nem is tehetnék ennél aktuálisabbá a könyv megjelenését, hiszen a mű olyan kérdéseket tárgyal, hogy mit jelent továbbtanulni, hogyan térülnek meg a tanulásba történő befektetések, illetve milyen szerepe van a tandíjmentességnek a felsőoktatásban.

Bár a három éves kor alatti gyermeket otthon nevelő, s ezzel párhuzamosan főiskolán vagy egyetemen tanuló nők csoportja kis létszámú, vizsgálatuk mégis releváns társadalmi-gazdasági kérdés. A karrierjüket gyermekvállalás miatt megszakító nők megközelítőleg fele tud csak visszatérni a munka világába, 40%-uk inaktív marad, s minden tizedik nő munkanélkülivé válik (Bálint & Köllő 2008; idézi Engler 211). Minél több időt tölt otthon egy nő szülés után, annál nehezebb az (újbóli) munkavállalás, ami részben a tudás időközbeni elavulására is visszavezethető. Ezen kívül a tanulás által megnövekedett humán-és kulturális tőke nagyobb eséllyel váltható át gazdasági tőkére, amely nemcsak az egyén, de a társadalom számára is hasznos. A magasabb képzettség jobb munkaerő-piaci pozíció, ami magasabb jövedelem elérésére is lehetőséget ad. Számos hazai vizsgálat igazolja, hogy a gyermekükkel otthon töltött időszak alatt tanuló, önmagukat képző nők nagyobb eséllyel térnek vissza a munkaerő-piacra, továbbá hogy a humántőke befektetésének megtérülése az egyetemi diploma esetén a legmagasabb, hiszen a diplomások legnagyobb része végzettségének megfelelő munkakörben és bérezéssel tud elhelyezkedni a munkaerőpiacon

(Kertesi & Köllő 2006; Galasi & Nagy 2006; Balogh & Róbert 2008; idézi Engler 75-79).

A tudás szinten tartásának, illetve a magasabb végzettség, vagy új szakma megszerzésének a gyed és gyes ideje alatt tehát kulcsszerepe van a nők sikeres munkába állásában. Azonban, hívja fel az olvasó figyelmét Engler, az inaktív felnőttek tanulásáról szóló vizsgálatok nem tesznek különbséget sem az inaktív csoportok, sem a tanulás módja között, pedig a csoportok tanulási jellemzői gyökeresen eltérhetnek. Mindenesetre jól megfigyelhető az az általános tendencia, miszerint az inaktív nők és férfiak fiatalabb korokban egyforma arányban képzik tovább magukat, azonban a középkorúak között már javarészt nőket találunk (Csernyák et al 2004; idézi Engler 69). Ez is azt mutatja, hogy a munkától távol töltött évek alatti tudás erodálása a munkaerőpiacra való visszatérés után azonnal jelentkezik, melynek kompenzálására a középgeneráció valóban a továbbtanulásban lát lehetőséget (Engler 69).

Mindezek ellenére az inaktívak továbbtanulási hajlandósága nemcsak a foglalkoztatottakéhoz képest, hanem önmagában is igen alacsony.¹ Bár a gondozással töltött időszak alatt nyújtott oktatás és képzés jelentőségét már az Európai Parlament Felsőoktatási Bizottságának tanulmánya is kiemelte (*Gender Aspects of Lifelong Learning* 2007, 55; idézi Engler 79), s hazánkban is történtek kezdeményezések a nők továbbképzésének növelésére – például ilyen volt a tandíjmentesség bevezetése – a helyzet nem javult hosszú távon. Az iskolai végzettség emelkedésével ugyan nő az inaktív anyák tanulási hajlandósága,² de még így is kevesen élnek a lehetőséggel. 2006 óta azonban jelentősen csökkent még ez az arány is, részben a tandíjmentesség eltörlése miatt (Engler 71).

A szerző kiemeli, hogy az inaktív anyák hatékonyabb ösztönzése azért is kulcsfontosságú, mert a sikeresebb munkaerő-piaci visszatérés reményében a nők biztonságosabbnak gondolhatják a karrierjük megszakítását, mely erős ösztönző lehet a gyermekvállalásra (Spéder 2004, 141; Andorka 1997, 274; Kamarás 2001, 62; idézi Engler 54). Engler témaválasztása ebből a szempontból is releváns, hiszen a munka és magánélet egyensúlya a magasabb iskolai végzettségűek körében sikeresebb (Pongrácz 2001; Szűcs 2005). Az érem másik oldala, hogy a csökkenő tanulási kedv mögött munka-magánélet egyensúlyának problémái is állhatnak. A tanulmányok ideje alatt a családi feladatok ellátásának nehézségei nemcsak a gyermekükkel otthon lévő anyáknak okozhatnak nehézséget, de aktív nőtársaiknak is (Györgyi 2002; idézi Engler 71). A

¹ Megközelítőleg, 5% (Györgyi 2004a, 52, idézi Engler 69)

² Céljaik közt javarészt OKJ-s képzések és az első diploma megszerzése, valamint a nyelvtanulás áll (Szűcs 2005, 71; idézi Engler 69).

könyvben értékes kutatási eredményeket találhatunk arra, milyen magánéleti befektetésekkel jár a tanulás, s milyen különböző hatásuk lehet az anyák és családjuk életére. Nemcsak a szakemberek, hanem minden továbbtanulni kívánó anya, nő számára útmutatóként szolgálhat, hogy befektetésük – annak ellenére, hogy sokak tehetetelként élik meg a tanulmányok összeegyeztetését a családi életükkel – rövid és hosszú távon is nagy eséllyel megtérül. A magasabb iskolai végzettség tehát valóban sikeresebb egyensúlyt tesz lehetővé, de csak annak, aki a végzettséghez vezető úton le tudja küzdeni ezeket az akadályokat.

A kutatás, a könyv legnagyobb értékét azonban a probléma megközelítési módja adja. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a gyermekes nők továbbtanulása nem kizárólag felsőoktatási kérdés, és a probléma mélyebb megértéséhez komplex megközelítés szükséges. A gyermek mellett vállalt továbbtanulás a nők olyan speciális élethelyzete, melyet az anya- és a tanulószerep együttes felvállalása teremt a karrier megszakításának ideje alatt. Azaz Engler összekapcsolja a családi női életpályájának három színterét, s a problémát a gyermekvállalás, a felsőoktatás és a munkaerőpiac viszonyrendszerének metszetébe helyezi el a kutatás elméleti és empirikus részében is. A munka ennek a multidimenzionális elméleti keretnek köszönhetően a kisgyermekes inaktív nők tanulásának nemcsak az oktatásszociológiai és oktatáspolitikai, hanem demográfiai, szociálpolitikai, családszociológiai, valamint munkaszociológiai összefüggéseire is rávilágít.

Engler Ágnes kutatásának további jelentősége, hogy empirikus adatokkal támasztja alá a gyed/gyes alatti továbbtanulás fontosságát és hasznosságát. Egyedülállóan nemcsak azt mutatja meg, hogy a munkaerőpiaci távollétet tanulásra (is) felhasználó anyák miért döntöttek a továbbtanulás mellett, és döntésük milyen egyéni és kollektív beruházásokat kívánt, hanem azt is, hogy azok hogyan hasznosultak a munkaerő-piacon és életük más területein. Minderre a kutatás longitudinális módszere adott lehetőséget. A vizsgálat első része „A kisgyermeket nevelők tanulmányainak motivációs háttere” címmel 2006-ban, a második része „A kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányokba fektetett beruházásainak megtérülése” címmel 2009-ben zajlott. Mindkét felvétel kérdőíves módszerrel készült, melyekben a Debreceni Egyetem és a Nyíregyházi Főiskola „kismama” hallgatóit keresték meg. Az első esetben az aktív hallgatókat, a másodikban pedig volt hallgatókat.³

³ A kutató eredetileg panelvizsgálatot tervezett, de az első kérdezési hullámban résztvevő anyák a munkaerő-piaci visszatérés után már kevésbé voltak hajlandók a további együttműködésre, így a kutatási tervet kohorsz-vizsgálatra módosította.

A könyv első része, „A kisgyermeket nevelők tanulmányainak motivációs háttere” a kisgyermekes nők tanulási beruházásainak és azok megtérülésének értelmezési keretét mutatja be. A szerző ezért a vizsgált populáció tanulási befektetéseinek és megtérülésének elemzését a felsőoktatás viszonyrendszerében értelmezi, s ennek megfelelően az anyákat nem felnőtt tanulónak, hanem tanuló felnőttnek tekinti. Azzal érvel, hogy az elmúlt pár évtized társadalmi és gazdasági folyamatainak hatására az egyéni életutak egyre kevésbé függenek a biológiai életciklustól (Rossi 2009, 469; idézi Engler 16), s jellemzően inkább egyénre szabottá válnak. Az életszakaszok jellegzetes mérföldkövei, például az ifjúsági életszakaszra jellemző tanulás és a felnőtté válást jelző munkavállalás, újra és újra felcserélődhetnek az egyének életében, ami a felnőtttség és az ifjúság fogalmainak jelentésváltozását is maga után vonja. Továbbá a kisgyermeket otthon nevelő nők mind gazdasági értelemben – mert inaktívak és „eltartottak” –, mind társadalmi szerepvállalásukat tekintve⁴ közelebb állnak az egyetemek, főiskolák sajátos világához.

Engler a következőkben azokat az elméleteket mutatja be, amelyekre a kisgyermekes anyák döntéshozatalának értelmezési modelljét építi. A tanulási beruházásokat a különböző tőkeelméletek (Becker 1964; Coleman 1998; Rosen 1998; Bourdieu 1998; Schultz 1983) és a racionális döntések elmélete (Boudon 1998; Goldthorpe 1996; Elster 2001) felől közelíti meg. Az anyák tanulási beruházásának értelmezésében és vizsgálatában különösen fontos szerepet kap a kulturális tőke, ezen belül pedig az inkorporált tőke. Engler Bourdieu kulturális reprodukció elmélete alapján feltételezi a családi háttér meghatározó szerepét az itt vizsgált anyák továbbtanulási döntéseiben is. Kiemeli, hogy az egyének tanulási életpályáira különösen a középfokú továbbtanulás kapcsán hozott döntések hatnak, s az ún. életpálya-hipotézis szerint pedig a szülői hatás pont ezen döntésekben érvényesül leginkább (Shavit-Blossfeld 1993).

Az elméleti háttér után a kisgyermekes anyák döntéshozatalának értelmezési modellje kerül bemutatásra. A modell egyik része a tanulásba történő beruházásokat ábrázolja, a másik pedig ezen beruházások várható hozamait. A szerző a kiadásokat és a hozamokat egyéni és kollektív szinten is számba veszi, és minden területen elkülöníti a pénzben, illetve pénzben közvetlenül nem kifejezhető erőforrásokat és tényezőket, melyeket alapos szakirodalmi hivatkozással vezet be. Az egyéni költségek között szerepelnek például a tanulás költségei, az otthoni munka részleges kieséséből származó költségek, a jövedelem egy részéről lemondás, az anyák önmagára fordított idő- és pénzberuházásai. Pénzben nehezen kifejezhető, de jelentős költséget

⁴ Például felsőoktatási hallgatói jogviszonyukból adódóan kötelezettségeik és kedvezményeik vannak.

jelent a családdal töltött idő csökkenése, a tanulmányi erőfeszítések, a szabadidő-felhasználás megváltozása, valamint a kapcsolatok lazulása. A modellbe került kollektív beruházások olyan külső ösztönzők, amelyek tanulásra motiválhatják az anyákat. Ilyen például a képzési költségtámogatás, a tandíjmentesség, a felvételi többletpontok.

A modell másik, nagyobb része a diplomaszerzés kapcsán várható hozamokat mutatja be. Engler a tanulási befektetések rövid és hosszú távú megtérülésével számol, melyek nemcsak a kismamákra, de a következő nemzedékre is hatással lehetnek egyéni és kollektív szinten. A Szerző külön modellt épít annak bemutatására, hogy az emberi tőkébe fektetés megtérülése nemcsak a munkaerő-piacon várható, hanem az általa ún. szociális beágyazódás és intellektuális kibontakozás hozamterületén is. Megállapítja, hogy a kisgyermekes anyák továbbtanulásában a sikeres munkaerő-piaci integráció könnyebb és gyorsabb munkába állást, magasabb pozíciót és jövedelmet; a szociális beágyazódás új kapcsolatok születését, a társadalmi tőke növekedését, az értelmiségi normák kialakulását; az intellektuális kibontakozás pedig kedvező tanulási attitűdöt, szakmailag kompetens munkavállalót jelenthet. Külön fejezeteket szentel a Szerző a különböző hozamterületekhez kapcsolódó, azon belül a nők tanulmányaira, munkavállalására és magánéleti szerepeire vonatkozó elméleteknek. Noha a munka empirikus része javarészt a rövid távú hozamokat tudja igazolni vagy elvetni, az eredmények alapján a befektetések várható hosszú távú haszna is jól körülhatárolható.

A könyv további részeiben a szerző a kutatási eredményeket ismerteti. A modellt követve a kutatás első hullámában az anyák tanulási döntésmechanizmusát és a tanulmányok körülményeit mutatja be különös tekintettel a származási család hatására. A kötet második része, „A kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányokba fektetett beruházásainak megtérülése”, ami a kutatás második hullámát adja közre, elsősorban a továbbtanulás munkaerő-piaci megtérülésére fókuszál, de bemutatja azt is, hogy más mezőkben, például a magánélet egyes területein milyen hozamokkal jár. Engler ebben az elemzésben a tanulmányi beruházások munkaerő-piaci megtérülései alapján sikeres és a kevésbé sikeres befektetőket különböztet meg, s e két almintán mentén vizsgálja tovább a három megtérülési mezőt: a munkaerő-piacit, a szociális beágyazódást és intellektuális kibontakozást.

Az alaposan és részletesen kidolgozott beruházási modellnek köszönhetően az empirikus rész adatokban gazdag, az eredményeket nagyon röviden a következőként lehet összegezni. A várttal ellentétben a kisgyermekes anyákra elsősorban a belső ösztönzők hatnak a továbbtanulás kapcsán, s csak ezután következik a tandíjmentesség, valamint a várható

munkaerő-piaci előnyök. Végzettség szerint érdekes különbségek rajzolódnak ki, ami erősen visszavezethető arra, hogy a már diplomás anyák a karriertörésük okozta szakmai lemaradást, a nem diplomások pedig a korábban elmulasztott diplomaszerezésüket pótolják. A hallgatók különböző szintű emberi tőkéjének és eltérő kulturális háttérének hatása jól tetten érhető a tanulmányi beruházások különbségeiben is: a szerző a kulturális klíma továbbélését látja abban, hogy a már diplomával rendelkező hallgatók jobban felméri a tanulással járó befektetéseket és a kockázatokat, mint nem diplomás társaik; továbbtanulási döntési stratégiáik racionálisnak, hosszú távúaknak és jól átgondoltnak bizonyultak.

Mindezek ellenére a vizsgált mintában a nők munkaerő-piaci elhelyezkedése sikeresnek mondható, hiszen majdnem mindenkinek sikerült visszatérnie a munka világába.⁵ Az eredeti munkahelyükre visszatérők közül sokan jobb pozícióban, magasabb fizetéssel, kedvezőbb munkafeltételek mellett tudnak elhelyezkedni. Az új munkahelyen kezdők esetében a hozamok később jelentkeznek, de náluk az elsődleges sikert már önmagában az jelenti, hogy sikerült új végzettségüknek megfelelő állás találniuk. Az integráció sikerének szintje különbözik a két csoportban, de még így is, a nők majdnem kétharmada sikeresebb visszatérést mondhat magának. A tanulási befektetések megtérülése már rövid távon megmutatkozik abban is, hogy az integrációt követően nem volt példa a lefelé történő foglalkozási mobilitásra.⁶ A meglepő eredmények közé tartozik, hogy az anyák sikeres és a kevésbé sikeres munkaerő-piaci szereplése mögött nincs demográfiai magyarázó, azonban a megfelelő szakválasztás kulcsfontosságúnak bizonyul a siker felé vezető úton. A munkaerőpiacon sikeresebben elhelyezkedő anyák jobban érvényesítik a tanulmányok ideje alatt kiépült kapcsolatokat a későbbi tőkefelhalmozásuk során, míg ugyanez a kevésbé sikeresek esetében inkább a szociális beágyazottság egyik hozama, s csökkenti az elszigeteltség érzését is.

Összességében az látható, hogy a vizsgált mintában a különböző iskolai végzettségű anyák különböző módon és mértékben fektettek be a továbbtanulásukba, de céljuk közös volt: tudásuk és képességeik legalább

⁵ Két fő, illetve az újra gyermeket vállalók kivételével. Ez azért is kiemelkedő eredmény, mert a munkaerőpiacot és a magánéletet is egyre jobban átszövő bizonytalanság leginkább a fiatalokat és a nőket sújtja (Blossfeld 2005, 2006; Beck 2003, 2010)

⁶ Ez az arány mindenképpen jobb az országos átlagnál, de figyelembe kell venni, hogy a mintába került anyák több mint fele a közszférában dolgozik pedagógusként. Engler fel is hívja a figyelmet a horizontális foglalkozási szegregáció jelenségére, de a preferencia elmélet (Hakim 2000) is idevágó lehet, miszerint a családcentrikus nők eleve nagyobb arányban választják a munka és magánélet összeegyeztetésére kedvezőbb feltételeket nyújtó szakmákat és az állami szektort. A mintába bekerült anyák döntését így talán az is befolyásolhatta, hogy eleve lehetőséget láttak a tanulás, a gyermekvállalás és a munkavállalás összeegyeztetésére.

szinten tartása az inaktív időszak alatt, valamint munkaerő-piaci helyzetük megtartása. A felsőfokú tanulmányok döntési háttérben mindkét csoportban erős kompenzáció látható. A már diplomás anyák tudásuk szinten tartását, az első diplomások pedig a korábban elmulasztott továbbtanulásukat pótolják. A tanulás munkaerő-piaci megtérülését jobban befolyásolják a belső motivációk, az előzetes tájékozódás, a jól informáltság, a megfelelő szakválasztás, mint a családi háttér vagy a tanulási eredményesség. A kisgyermeket nevelő nők inaktív életszakasza alatt folytatott felsőfokú tanulmányokba történő egyéni és kollektív beruházások már rövid távon megtérülnek, s az anyák és a társadalom számára hasznos hozamokkal bírnak mind a munkaerő-piaci, a szociális beágyazódás és intellektuális kibontakozás hozamterületén is. A vizsgálat eredményei az egyéni hozamok mellett az inaktív nők továbbtanulásának számos kollektív hasznosságát is előrevetítik: csökkenő munkanélküliséget, felkészültebb munkavállalókat, sőt hosszútávon olyan eredmények is várhatóak, mint a demográfiai mutatók javulása, vagy a szociális és egészségügyi kiadások csökkenése.

A szerző a könyv végén megjegyzi, hogy az általa bemutatott eredmények regionális szinten értelmezhetőek. Felsorolja továbbá a kutatás további lehetséges irányait is: ideálisnak tartaná a vizsgálat vertikális – más formális oktatási és képzési intézménytípusok bevonása – és horizontális – országos, reprezentatív – vizsgálatát. A bemutatott kutatási eredmények mindazonáltal kiemelt figyelmet érdemelnek. Egyrészt, mert a diploma megszerzése – a további emberi tőke beruházása –, valamint annak munkaerő-piaci és egyéb területeken történő megtérülése, nemcsak e szűk csoportra, hanem a társadalom egészére nézve is releváns. Másrészt, a gyermekvállalás következtében megtört karrier, a munkahely elvesztése, a tudás elévülése nemcsak a felsőfokú végzettségű nők számára probléma, tehát a tudás szinten tartása és/vagy emelése minden gyermeket vállaló nő életében kulcsszerepet játszik. Engler munkája nemcsak hiánypótló a témaválasztást és az empiriát illetően, hanem újszerű is abban az értelemben, hogy multidimenzionálisan világít rá a probléma összetettségére. Ennek megfelelően az eredmények széleskörűen hasznosíthatóak, azaz a könyv nemcsak az érintett populáció és a szűk szakma számára szolgál hasznos információkkal, hanem a tágabb szakértői közegnek is tartogat jól hasznosítható eredményeket, új gondolatokat.

Paksi Veronika
Magyar Tudományos Akadémia

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf. 1997. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris.
- Bálint Mónika & Köllő János. 2008. „A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai.” *Esély* 1, 3–27.
- Balogh Anikó & Róbert, Péter. 2008. „Foglalkozási mobilitás Magyarországon, 1992–2007.” In Kolosi Tamás & Tóth István György (szerk.) *Társadalmi Riport 2008*. Budapest: TÁRKI, 46–65.
- Beck, Ulrich. 2003. *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Ford. Berényi Gábor. Budapest: Századvég – Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság.
- Beck, Ulrich. 2010. *A munka szép új világa*. Ford. G. Klement Ildikó. Szeged: Belvedere Meridionale.
- Becker, Gary. 1964. *Human Capital*. New York: Columbia University Press.
- Blossfeld, Hans Peter, Klijsing, Erik, Mills, Melinda & Kurz, Karin, ed. 2005. *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London – New York: Routledge.
- Boudon, Raymond. 1998. „Társadalmi egyenlőtlenségek a továbbtanulásban.” In Halász Gábor & Lannert Judit (szerk.) *Oktatási rendszerek elmélete*. Budapest: Okker Kiadó, 406–417.
- Bourdieu, Pierre. 1998. „Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke.” In Lengyel György & Szántó Zoltán (szerk.) *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 155–177.
- Coleman, James S. 1998. „A társadalmi tőke az emberi tőketermelésben.” In Lengyel György & Szántó Zoltán (szerk.) *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 11–45.
- Csernyák Mariann, Janák Katalin & Zaláné Olbrich Anikó. 2004. *Az élethosszig tartó tanulás*. Budapest: KSH.
- Elster, John. 2001. *A társadalom fogaskerekei*. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban. Budapest: Osiris.
- Federico M. Rossi. 2009. „Youth Political Participation: Is This the End of Generational Cleavage?” *International Sociology* 4, 467–498.
- Frey Mária. 2003. „A gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő és a családi okokból inaktív személyek foglalkoztatásának lehetőségei és

- akadályai”. In *Demográfia, foglalkoztatás, női munkavállalás (Stratégiai Füzetek 14.)*. Budapest: MEH Stratégiai Elemző Központ.
- Galasi Péter & Nagy Gyula. 2006. „A fiatal diplomások munkaerő-piaci helyzetének vizsgálata 1999-2003.” *Educatio* 2, 268-287.
- Gender Aspects of Lifelong Learning 2007*. Európai Parlament Felsőoktatási Bizottsága.
- Goldthorpe John H. 1996. “Class analysis and the reorientation of class theory. The case of persisting differentials in educational attainment.” *British Journal of Sociology* 47, 481-505.
- Györgyi Zoltán. 2002. *Tanulás a felnőttkorban*. Budapest: Oktatókutató Intézet.
- Györgyi Zoltán. 2004. *A magyarországi felnőttképzés*. Budapest: Professzorok háza Felsőoktatási Kutatóintézet.
- Hakim, Catherine. 2000. *Work-Lifestyles Choices in the 21st Century: Preference Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Hrubos Ildikó. 2001. „A nők esélyei a felsőoktatásban I-II.” *Magyar Felsőoktatás* 2001/8 & 10, 37-38 & 38-39.
- Kamarás Ferenc. 2001. „Családalapítás és gyermekvállalás az 1990-es években és az ezredfordulón.” *Demográfia* 1-2: 44-73.
- Kertesi Gábor & Köllő János. 2006. „Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke.” *Közgazdasági Szemle* 53:3, 201-225.
- Koncz Katalin. 2005. „Női karrierjellemzők: esélyek és korlátok a női életpályán.” In Palasik Mária & Sipos Balázs (szerk.) *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 57-77.
- Kozma Tamás & Forray R. Katalin. 2007. „Felnőttek a felsőoktatásban.” In Zrínszky László (szerk.) *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Budapest: Műszaki Kiadó, 353-365.
- Lakatos Judit. 2006. *Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekvállalás után*. Budapest: KSH.
- Nagy Beáta. 2009. „A munkavállalás és gyermekvállalás paradoxona - bevezető gondolatok” *Szociológiai Szemle* (18)3, 81-91.

- Pongrácz Tiborné. 2001. „A család és a munka szerepe a nők életében.” In *Szerepváltozások. Jelentés a nők helyzetéről*. Budapest: Társasági-Munkaügyi Minisztérium, 30-45.
- Rosen, Sherwin. 1998. „Emberi tőke.” In Lengyel György-Szántó Zoltán, szerk. *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 71-99.
- Schavit, Yossi, Blossfeld, Hans-Peter. 1993. *Persistent inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder (USA): Westview Press.
- Shultz, Theodore W. 1983. *Beruházás az emberi tőkébe*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Spéder Zsolt. 2004. „Gyermekvállalás és a párkapcsolatok átalakulása.” In Kolosi Tamás –Tóth István György, szerk. *Társadalmi Ríport 2004*. Budapest: TÁRKI, 137-151.
- Szűcs Ildikó. 2005. *A kisgyermekes nők belépési és visszatérési esélyei a munkaerőpiacra a család - és foglalkoztatáspolitikai eszközök viszonyrendszerében*. Kutatási beszámoló. Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet, www.echosurvey.hu, letöltés ideje: 2009. 02.15
- Tornyai Zsuzsa. 2008. „Nők a katedrán” In Buda András és Kiss Endre, szerk. *Interdiszciplináris pedagógia és az eredményesség akadályai*. Kiss Árpád Archívum Könyvtár Sorozata V. kötet, Debrecen: Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, 598-607.